

Breton, el gran prestidigitador

Fa 30 anys, el 28 de setembre del 1966, la mort rebia André Breton a l'hospital parisenc de Lariboisière. L'enterrament, multitudinari, al cementiri de Batignolles, acomiadava el mestre d'una aventura mental que havia trasbalsat la primera meitat del segle.

André Breton fou el surrealisme; i el surrealisme hagué de passar forçosament pel vist-i-plau del poeta. Molts dels seus adversaris han vist en ell el botxí del moviment i li han retret, d'aquesta actitud, un autoritarisme descarnat amb què manegava i jutjava, feia i desfeia, acceptava adeptes i dictava defuncions intel·lectuals en aquell grup un poc sectari que fou el surrealisme parisenc. I la història del moviment reflecteix el destí i la maduració d'una consciència individual, i alhora de la seua aventura mental.

Si el surrealisme s'atorgava la recreació lírica d'una realitat interior a partir de signes o d'indicis transcendents i màgics, i també d'una certa elevació mística, la mirada profunda de Breton confirmava l'existència d'un subconscient humà, anihilat un dia i un altre per les inquisicions morals d'una societat materialment rica i espiritualment desarrelada. "L'home, aquell somniador definitiu, de dia en dia més descontent del seu destí", una expressió molt bretoniana que obre les pàgines del primer *Manifest del surrealisme* i que dramatitza sobre l'emmanillament de l'ésser a les seues fantasies sense que, per això, pugui fer-les realitat. I aquesta inadaptació del món interior a la realitat exterior és allò que el surrealisme considera la clau de la infelicitat humana, contra la qual va voler lluitar amb una ambició, molt romàntica, de revolta. L'alliberament del món interior a través

de la imaginació, dels somnis, de l'alteració dels sentits, ja intuïda literàriament en els escrits de Rimbaud, de Mallarmé o de Baudelaire, havia de fondre's harmoniosament amb la realitat més immediata per tal de crear una nova situació: la realitat absoluta o "surrealitat". El "*Je est un autre*" del jove Rimbaud no sols accentuava el *décalage* entre el jo manifest, i l'ego ocult, latent, encara

dos esdevenien profetes i visionaris.

La formació d'un mestre. Corria l'any 13 i Breton es preparava per ingressar en Medicina, quan els seus pares desitjaven per a ell el bo i millor: una carrera politècnica. La condició petit-burguesa de la família, com era habitual, mesurava en clau d'èxit la consideració social. El pare, que havia estat funcionari en l'administració d'una gendarmeria durant un breu període, va facilitar que els adversaris de Breton el tractaren de "fill de gendarme" i que expliquen, d'aquesta ascendència castrense, el seu caràcter autoritari.

El cas és que André Breton, des d'una distància entre esquerpa i majestuosa —o interpretem-la com vulguem— va llançar-se en la introspecció de la seua persona quan a Europa cremaven els focs d'una renovació artística i literària. Marinetti havia publicat a *Le Figaro*, el 20 de febrer de 1909, el *Manifest del futurisme*, en què declarava que "no hi ha més bellesa que la lluita". I que la poesia ha de ser "un assalt violent contra les forces desconegudes". I el cubisme ja feia un any que gaudia dels honors de l'apogeu. Però era sobretot Guillaume Apollinaire qui protagonitzava l'escena poètica aquell any, des que s'havia responsabilitzat de la direcció de *Soirées de Paris*, una publicació que acabà essent el model de les revistes d'avantguarda d'aquest segle. Tot i així, qui més va influir sobre el jove fou Paul Valéry, que

La inadaptació del món interior a la realitat exterior és la clau de la infelicitat humana. La revolta és l'única forma de lluita.

per descobrir, que estava en relació directa amb les energies que animen l'univers. Rimbaud no feia sinó esbossar el subconscient, una "*région inconnue*", que es nodria de formes arquetípiques de la cultura i d'atraccions profundes; tel·lúriques, fins i tot. Aquesta consciència d'un món interior dens, frondós, selvàtic i salvatge, capaç de defugir els postulats de la raó; aquesta consciència, doncs, es manifestava, també a Breton, com una "veu vinguda de lluny". I tant l'un com l'altre, tots

havia de ser l'àrbitre de gustos i disgustos, una mena d'iniciador –d'incitador– en els canals de la lírica moderna.

Foren anys propensos a mitificacions i a coneixences, a les relacions que forjaren el subsòl surrealista de Breton. Si Valéry el fascinà, Jacques Vaché, l'inicià en la indiferència total, en el menyspreu de l'art i de la literatura, en un nihilisme purament dadaïsta sense ser-ho, i així esdevingué un dels seus punts cardinals. "Va entrar en el conservatori de Maubel amb un revòlver en mà –recorda André Breton a *Les pas perdus*– tot amenaçant de disparar contra el públic". Aquest provocador subversiu li aplanava el camí de les futures relacions amb Dadà. A Vaché, l'havia conegut a l'hospital de Nantes, a la primavera del 1916. En pocs mesos de contacte, aquell individu l'havia trasbalsat: practicava la deserció interior.

No obstant això, Breton era capaç de conjuminar els dictats més anarquitzants amb versos de Mallarmé, amb teories d'un freudisme incipient o amb la nova amistat de Guillaume Apollinaire, que acollia, d'entrada i sense recances, qualsevol moviment nous. Apollinaire havia participat en el futurisme, sostingut el cubisme i estava convençut que els poetes eren profetes i la poesia, sorpresa. El caràcter messiànic, el poeta visionari, individu sensible en contacte amb les forces de l'univers, fascinaven el jove Breton, igual que la poesia, entesa com un potencial meravellós, màgic, inesperat, que predicava Apollinaire.

Dadà contra tot. Insomnis, inquietuds, controvèrsies... aquesta fou la tònica del 1919: Breton sofria la pèrdua de dues de les seues llums. D'una banda, s'acabaven de morir Apollinaire i Vaché. Alhora, Paul Valéry emprenia el dolç camí que l'havia de dur a l'Académie Française. Les pèrdues, tanmateix, les compensà amb noves relacions coetànies, amb les quals compartia preocupacions literàries, però no la fascinació dels grans mestres. Feia poc que havia conegut, a

través d'Apollinaire, Philippe Soupault. I Louis Aragon, que estudiava, igual que Breton, medicina a l'hospital de Val-de-Grâce, s'inquietava dels nous rumbos de l'expressió literària. El trio esporgava la literatura dels valors poètics en una publicació periòdica que acabaven de crear, i que plasrava una fèrria voluntat de modernitat literària. *Littérature*. Es tractava d'un títol genèric, molt ambiciós, que havia proposat, no sense ironia, Paul Valéry. La revista no era allò que més satisfieia

Breton als seus vint-i-tres anys, quan aquell mateix 1919 li havia caigut a les mans un exemplar de *Dada*, que es publicava a Zuric. Aquell esperit de revolta, sorgit del Cabaret Voltaire de la ciutat helvètica, i les declaracions de principis del *Manifest de 1918*, signat per Tristan Tzara, tornaven a encendre-li la metxa de l'inconformisme subversiu, de l'actitud recalcitrant de Jacques Vaché, capaç d'afrontar amb insolència els cànons pontificis de la raó i de la moral cristiana. Estava decidit:

André Breton. Als setze anys començava la carrera de les seves inquietuds.

D'esquerra a dreta, André Breton, Paul Éluard, Tristan Tzara i Benjamin Péret l'any 1925. A la dreta, *Les senyores del carrer d'Avinyó*. Breton va aconsellar Doucet la compra de l'emblemàtica obra de Picasso.

calia establir relació, si més no epistolar, amb el romanès que havia posat casa a Suïssa. En 1919, un dia i un altre, la intensitat de la correspondència s'incrementà al compàs del solemne *Manifest del 1918*: "*Boumboum boumboum, boumboum*". El 17 de gener del 1920, Tristan Tzara desembarcava a París amb l'agitació intel·lectual plegada a la maleta i una contrasenya: "anarquia total". S'instal·là a casa de Francis Picabia, que practicava un humor agressiu i que es proposava, amb el nucli de *Littérature*, d'estendre la constatació dadaïsta en qualsevol racó de la capital del Sena.

Tot i que les trinxeres de Dadà a París es mostraren menys agressives que no la del romanès, els seus milicians van rebatejar-se amb noms de combat: Breton, ara, Royer Collard jeune, per servir-los. També va redactar alguns manifestos que traspuaven subtils més que no la combativitat de Tzara o la dels *Manifestos caníbals* de Picabia. "Podem conèixer massa bé la paraula Bondia i dir Adéu a la dona que tornem a trobar després d'un any d'absència".

Fou temps de ràtzies literàries, socials i morals. Dadà empenia un atac frontal contra els sistemes que ofereixen una càlida seguretat. Assassinava la poesia mentre Breton abandonava els estudis de medicina i trencava, davant l'admiració de Soupault, les relacions familiars, també font de finançament. Sortosament poc després, Jacques Doucet, col·leccionista d'art i manuscrits, li compensà els

seus consells d'adquisició d'obra i els treballs de bibliotecari amb un sou modest, però suficient. De fet, fou Breton qui li aconsellà la compra de *Les senyores del carrer d'Avinyó* de Picasso. I, de mica en mica, Breton anà configurant-se com l'epicentre sísmic del que havia de ser el surrealisme. La seua ruptura familiar i acadèmica, els seus escrits i la fermesa de principis representaven el punt

En 1920 Tristan Tzara desembarcava a París amb l'agitació intel·lectual a la maleta i una contrasenya: anarquia total.

de mira dels joves que pretenien, com ell, llançar andanades contra la literatura, la moral i el marasme de l'art d'avantguarda: Paul Éluard, Benjamin Péret i tants més s'enrolaven en una aventura que pervivia sota l'enlluernament seductor de la llibertat i s'allunyava cada vegada més d'una provocació constant entesa, pel qui esdevenia a poc a poc mestre de cerimònies del surrealisme, com una agitació estèril, una convulsió caòtica sense més trelat. Breton veia útil Dadà com a foc purifica-

dor de primera instància, però no com a finalitat de la seua empresa. De fet, la inquietud pel coneixement i l'alliberament del món interior ja havia començat a donar els seus fruits uns anys abans, en 1919, amb la publicació de *Les champs magnétiques*, el primer text "automàtic" que Breton i Soupault redactaren conjuntament en cosa de quinze dies. Ara bé, la provocació per la provocació, o la destrucció per ella mateixa no feien sinó retroalimentar una actitud massa endogàmica, difícilment equiparable a l'interès que podien suscitar en Breton les recerques freudianes sobre l'inconscient i l'univers oníric.

Quan, pel gener del 1922, Tzara s'abstenia de participar en el *Congrés internacional per la determinació de les directrius i la defensa de l'esperit modern*, organitzat per Breton —un certamen que, al capdavall, tampoc no arribà a celebrar-se—, no feia sinó demanar el divorci definitiu amb el grup surrealista.

La hipnosi, una porta oberta a la surrealitat. Cert és també que Breton no va militar mai en el dadanisme amb la intenció de restar-hi. S'adonà que Dadà devia representar una transició superable des de la qual es podia realitzar una acció important contra tota cosa establerta, amb mires de futur. A més, els coneixements en medicina de Breton atorgaven al surrealisme una aproximació científica a partir dels principis psicoanalítics i del llenguatge en

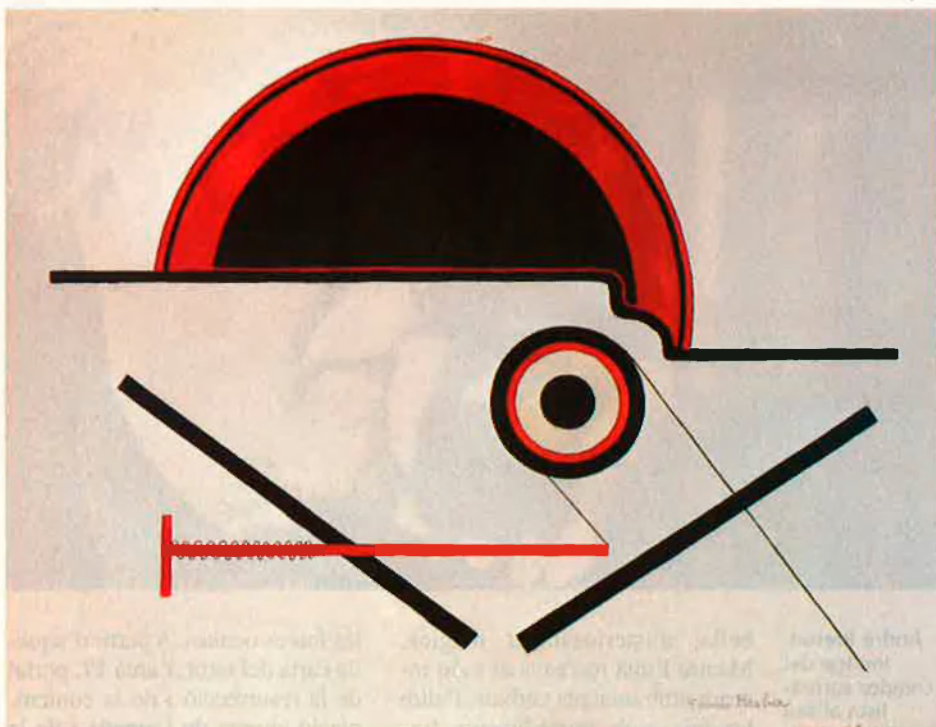

ARXIU

la seua relació amb la poesia entesa com a exteriorització del món sensible. Perquè es tractava d'un mitjà de coneixement més que no d'una nova escola artística, segons els seus fundadors, del qual es despenia una visió particular de la condició humana. I així Breton segava l'espiral dadaïsta: "Deixeu-ho tot. Deixeu Dadà. Deixeu les dones (...). Perdeu-vos pels camins". I a partir d'aquell mes de març del 1922, *Littérature* ja no es féu ressò de Dadà, esdevingué l'òrgan d'un nou corrent.

Amb *Les champs magnétiques* s'obria una dinàmica de treball experimental a partir de la intuïció, de l'associació lliure d'idees, que es concretava principalment en imatges literàries, deixant pas a un alliberament mental durant els estadis de vigília. A més, puntualitzava Breton en el primer *Manifest del surrealisme*, "la velocitat del pensament no és superior a la de la parla, ni desafia la llengua, ni tan solament la ploma". Primers resultats: excitants. I els parroquians es llançaven a l'exercici diari de l'escriptura automàtica. En una d'aquelles sessions, devers el 1922, confirmaren que l'estat hipnòtic era capaç de desvetllar amb més puresa i garanties les meravelles del desconegut humà. Era el moment en què el surrealisme en ple s'adormia on calguera per copsar els missatges d'una veu interior. A Robert Desnos, només li calia aclucar els ulls per fer fluir subconscient... en tumultuosos llocs públics o en cafès que servien hu-

IVAM

manitat a cabassos. Als discursos i textos automàtics, s'hi afegien, sense preàmbuls, els relats de somnis. El rendiment oníric assolía aleshores quotes inimaginables: discursos, fragments d'històries inconnexes, somnis públics. Els mots vivien sols: conductors d'energia i, en ocasions, catalitzadors del pensament. Vistes aquestes elucubracions bretonianes, els contertulians actuaven a imatge i semblança. No hi havia més màgia i misteri sinó que el llenguatge s'emancipava, autònom, del seu creador, i que àdhuc en condicionava el pensament. Els fidels d'aquestes prestidigitacions verbals creixien en qualitat i nombre: André Masson, George Limbour, Pierre Naville o Antonin Artaud, entre tants, s'enrolaren en el magnetisme personal que es despenia del perfil majestuós de Breton.

Ara el grupuscle ja era massa consistent perquè el rumb del surrealisme passara sense teoritzacions. Breton n'esdevingué aleshores l'ideòleg plasmant en el primer *Manifest del surrealisme* (1924) una declaració de principis en clau personalista. Igualment, reproduí el rigor de les definicions de diccionari i d'enciclopèdia on presentava el surrealisme

com un "automatisme psíquic" i com una "creença en una realitat superior". Una mistificació, en definitiva, de l'individu mateix, i l'assoliment d'aquell absolut profà que s'operava a través del llenguatge espontani: en 1924, només poètic i, cinc anys més tard, en el segon *Manifest*, estès a "tota forma d'expressió humana".

De fet, Breton establia els principis de la pintura surrealista de la mateixa manera que havia codificat amb anterioritat l'expressió literària. *La peinture et le surrealisme* dictava les exigències de l'art nou: aquest, principalment, havia d'obeir a un "model purament interior". La mirada de l'artista, deia, havia de buscar en les profunditats del subconscient humà les terres verges absents de la realitat exterior. Es tractava, en certa manera, d'obrir, també des de la plàstica, una finestra a un altre món. Era necessari, per això, de realitzar una recerca individual, com havien fet Miró, Ernst, Picabia o Dalí, entre tants. I reclamava de l'artista que no cedira ni es deixara corrompre per l'èxit social o comercial, ni per les solucions fàcils. La pintura havia de ser, igual que la literatura, una aventura mental, convulsivament

A l'esquerra, Breton en l'acte fundacional de la revista 'Le Surrealisme, même'. A la dreta, *Le boyeur* (1922). Francis Picabia tenia una visió provocadora, mecanomòrfica de la realitat.

André Breton. Imatge del creador surrealista al seu estudi el 1960.

bella, misteriosament màgica. Mentre l'una recreava el món interior amb imatges verbals, l'altra ho feia amb procediments formals. I totes dues obrien una estreta correspondència poemàtica. *Constellations* és un exemple de vint-i-dos textos automàtics de Breton a partir de les sensacions de vint-i-dues aigües de Miró.

La bellesa emocional, ardent, gairebé fisiològica, la resumia a *Nadja* en una fórmula: "La bellesa serà CONVULSIVA o no serà". Una concepció viva, espontània, digna dels capricis del subconscient es macerava, d'una altra banda, amb el pas dels anys, i esdevenia progressivament interlocutora dels misteris de la màgia, en un diàleg fenomenal amb l'univers ocult i ocultista, ric en deliris medievals, en alquímia, en astrologia o càbala. L'irracional brollava d'aquestes ciències i del joc mateix, i l'esoterisme es posava a l'ordre del dia. Breton agermanava surrealistes i alquimistes en un deliri de coneixença de la veritat per vies suprarracionals. Els uns a partir del seu saber màgic; els altres, a través del Verb i de les imatges que es desprenen d'aquella *alchimie du verbe*, una fórmula molt rimbaldiana que sacralitzava el poder de la paraula poètica. I *Arcane 17* esdevenia el compromís bretonià de desvetllar el misteri de l'univers a través de

les forces ocultes. A partir d'aquella carta del tarot, l'arcà 17, portal de la resurrecció i de la contemplació alterna de l'amada i de la natura. "El surrealisme ha d'anar encara més lluny —va dir Breton en una ocasió—, ha de desocultar l'ocult i ocultar la resta". Era clar:

La bellesa ardent, gairebé fisiològica, la resumia en una fórmula: "la bellesa serà CONVULSIVA o no serà".

calia exaltar els valors de l'existència humana per tal d'atorgar-los tota la seua dimensió màgica.

Esoterisme o materialisme? Poc tenen a veure els misteris del que és ocult amb les tesis pròximes al comunisme, si no és en el sistema bretonià. Perquè des d'un inici, el surrealista era seduït per tot allò que evocava revolta i la transformació del món consegüent. Era obvi que l'objectiu era massa imprecís per a consideracions satisfactòries de l'aparell co-

munist. Però, del que no hi havia dubte era que la generació a la qual pertanyia Breton havia sofert, en la joventut, una guerra que l'abocava a cridar contra els valors de la societat burgesa: fóra art, literatura o cultura en general. I la lectura del *Lenin* de Trotski, en 1925, aproximava les idees del surrealisme a les de l'artífex de la Revolució d'Octubre. Així ho feia constar en un escrit a la revista *Révolution surréaliste*.

L'activisme polític de Breton volgué, en un començament, respondre a les sigles del Partit Comunista: en 1926 ingressà en l'estructura política, no sense reticències ni interrogatoris interns. Les rancúnies i les sospites nodrien la militància política contra la qual els surrealistes defensaven el seu moviment com un mètode d'alliberament psíquic, i finalment conduïren Breton a abandonar el Partit, un any més tard.

Conscient de la seua decisió, es proposà de demostrar que els poetes no són somniadors inofensius, sinó éssers convençuts de la necessitat dels grans canvis socials. I amb la seua conversió al materialisme dialèctic pretengué conscienciar els militants que els ideals avançats que tenien no sintonitzaven, ni de bon tros, amb una visió encara massa retrògrada de l'art. I que l'intel·lectual era, abans de tot, una consciència lliure, més que no un pensador a sou. La virulència, el sarcasme i la intolerància en tota la seua dimensió quedaren plasmats aleshores en el *Segon manifest* (1929), amb el qual trencava despietadament la seua relació amb els poc convençuts del compromís polític i llançava una ofensiva contra el vell ordre: la família, la pàtria i la religió.

En 1946 tallà de soca-rel la seua amistat amb els més pròxims perquè aquests militaven en les files del comunisme: Èluard i Aragon, Picasso, Tzara i Vailland. Breton optà aleshores per l'anarquisme que l'havia de portar enllà de l'encasellament comunista, fidel acèrrim del culte a la Llibertat.

Eliseu T. Climent